

A KOMMUNIKÁCIÓ ÉS A TOLMÁCSOLÁS MODELLÁLÁSA

SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Bevezetés

Miközben anyanyelvünket elsajátítjuk, nemcsak szavakat és nyelvtani szabályokat építünk be a tudatunkba, hanem számtalan, a környezetre jellemző tényezőt is. Mondanivalónkat akkor fogalmazzuk meg helyesen, ha figyelembe vesszük, hogy azt kivel, mikor, hol és milyen hangulatban közöljük, a beszélgető partnerrel milyen viszonyban vagyunk, milyen csatornán továbbítjuk az információt, és milyen célt akarunk elérni a társalgás során. Különösen fontos, hogy figyelembe vegyük ezeket a tényezőket, amikor két különböző nyelvet beszélő, valamint hangzó nyelvet és jelnyelvet használó egyének között töltünk be közvetítő szerepet.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa Dell H. Hymes amerikai nyelvész és antropológus kommunikációra vonatkozó modelljét, valamint azt, hogy e modellt hogyan építette be napjaink egyik legismertebb alkalmazott nyelvésze, Dennis Cokely a jelnyelvi tolmácsolás gyakorlatába.

1. Dell Hymes modellje

A dolgozatban bemutatásra kerülő nyelvészeti modellt Dell H. Hymes 1974-ben ismertette *Foundations of Sociolinguistics: An Ethnographic Approach* című könyvében. Célja az volt, hogy bebizonyítsa: ahhoz, hogy egy nyelvet megfelelően használjunk, nem elegendő pusztán a szókincs és a grammatika ismerete. Szükséges még annak a kontextusnak az ismerete is, amelyben a szavak előfordulnak. Hogy ezt a tényt bebizonyítsa, egy emlékezetsegítő betűszót alkotott, amelynek minden eleme egy kommunikációs tényezőt jelölő szó kezdőbetűje. Hymes modellje azokat a tényezőket fedi le, „amelyek nélkül nem érthetjük meg, hogyan éri el céljait egy meghatározott kommunikációs esemény” (Hymes 1974, Wardhaugh 2002: 221). A szerző a kommunikációs esemény általa fontosnak tartott tényezőit a SPEAKING betűszóval rövidíti, ami azt jelenti: beszélés. A magyar nyelvű szakirodalomban használt terminusok nem minden esetben szó szerinti megfelelői az angol kifejezéseknek, ezért minden egyes betű által képviselt szó értelmezésre, magyarázatra szorul.

A betűszó első betűje két angol terminus, a *Setting*, valamint a *Scene* azonos kezdőbetűjét egyetlen S-ben egyesíti. A *Setting* a szituáció *körülményeire*, a *Scene* pedig annak *díszletére* vonatkozik. A körülményekre vonatkozóan a magyar nyelvű szakirodalomban a beszéd *kerete* terminus használatos (Wardhaugh 2002: 221). A *keret* általában a beszéd fizikai körülményeire, a beszédaktus helyére és idejére vonatkozik. Egy családi eseménynek például ideális helyszíne lehet, vagyis az eseménynek megfelelő keretet biztosíthat a nagyszülők lakása, azon belül

például a nappali szoba. A *díszlet* a helyszín pszichológiai környezetét, annak kulturális definícióját jelenti. Lehet hivatalos, komoly, de lehet vidám is. Egy, a családra vonatkozó történetet például elmesélhetünk a nagyszülők házassági évfordulója alkalmából.

A második betű az angol *Participants* kezdőbetűje, amely a szituáció *résztevőit*, például a beszélőt és a hallgatót vagy hallgatóságot, tehát az üzenet adóját és vevőjét jelenti. A hallgatóságon belül megkülönböztethetjük azokat a résztvevőket, akik a beszéd címzettjei azoktól, akik még rajtuk kívül hallják a beszélőt, és akik később szintén hasznosíthatják a hallottakat. Hymes ezt a következő szituációval szemlélteti: Elképzelhető, hogy egy családi összejövetelen egy nagynéni a fiatalabb hölgyeknek mesél el egy történetet, ugyanakkor ezt a rokonság férfi tagjai is hallják. A résztvevők közötti viszonyok, az általuk felvállalt szerepek, az általuk használt nyelvváltozat szintén meghatározó az interakcióra vonatkozóan.

Az *Ends* az interakció *céljait* jelenti, és „egy kommunikatív aktus hagyományosan bevett és elvárt következményeire, valamint azokra a személyes célokra utalnak, amelyeket a résztvevők egy adott alkalommal el akarnak érni” (Wardhaugh 2002: 222). Például a nagynéni elmondhat egy történetet a nagymamáról azzal a céllal, hogy a fiatalokat tiszteletre tanítsa. Egy bírósági tárgyalásnak lehet egy általános, mindenki számára fontos társadalmi célja, míg a szituáció, azaz a tárgyalás résztvevőinek eltérő személyes céljaik vannak. A bíró, a vádlott, a védő és a tanúk különböző személyes célokat kívánnak megvalósítani.

A betűszó negyedik összetevője, az *A* az *Act sequence* az események formájának és *sorrendjének* jelölésére szolgál. Például a családi összejövetelen a nagynéni hozzászólására egy pohárköszöntőt követően kerül sor, a történetet pedig maga a beszélő strukturálja, ő rendezi sorrendbe. Előfordulhat, hogy a rokonság, a hallgatóság köréből valaki félbeszakítja a beszélőt, mert egyetértésének kíván hangot adni. Végül a vendégsereg megtapsolja a történetet, majd más történetbe vagy másfajta tevékenységbe kezd. A *cselekvés sorrendje* azért foglalkoztatja a kommunikációelmélet kutatóit, mert „A nyilvános előadások, az informális beszélgetések, a társasági összejöveteleken zajló társalgások a beszélés különböző formái, mindegyik esetében más nyelvet használnak, és más dolgokról beszélnek” (Wardhaugh 2002: 222).

Az ötödik, a *Key* helyett álló betű, a *hangnem, üzenetkulcs* jelölésére szolgál és a beszédaktus *hangnemére* utal. A családi ünnepségen a nagynéni tréfásan utánozhatja a nagymama hangját és gesztusait, de lehet a történet komoly hangvételi, tiszteletet parancsoló vagy éppen dicsérő. Egy üzenet tehát lehet könnyed vagy vidám, komoly, dicsérő, gúnyos stb. A hangnemnek és az üzenet tartalmának összhangban kell lennie. Egy tragikus eseményt nem mesélhetünk el vidáman, mert ha ezt tesszük, akkor valószínűleg nem az üzenet tartalmára, hanem inkább a hangnemre figyelünk.

A hatodik terminus az *Instrumentalities*, amelyet az *I* rövidít, magyarra fordítása: *eszközhasználat*. Egyrészt a kommunikációs csatorna kiválasztását jelenti, azt, hogy szóban vagy írásban közöljük az üzenetet. Másrészt jelenti a kiválasztott nyelvet, dialektust, regisztert vagy kódot. Az írott műszaki, orvosi, jogi vagy rendőrségi nyelv egyfajta eszközhasználat, a palóc dialektus egy másik, míg a házibuliban használt szleng egy harmadik. Az említett családi összefüggés nélkül a nagynéni használhat informális, hétköznapi nyelvet, ugyanakkor megszólalhat ünnepélyes, fennkölt stílusban is, különös figyelmet fordítva a megfelelő grammatikai formákra. Egy hosszabb kommunikációs aktus, például egy prezentáció során az előadó különböző eszközöket használhat: bevezetheti az előadást egy idézettel, de utalhat személyes élményére, tapasztalatára is. Felolvashatja az előadás egy részét, majd elmondhat egy viccet egy dialektusban, használhat idegen szavakat, kérdéseket tehet fel a közönségnek anélkül, hogy témát változtatott volna.

A betűszó hatodik betűje az *N*, amely a *Norms of interaction and interpretation* szókapcsolatot helyettesíti, magyarul *interakciós és értelmezési normákat* jelent. A szakirodalom azokat a társadalmi szabályokat érti alatta, amelyek az eseményt, valamint a résztvevők cselekedeteit és reakcióját meghatározzák. A *normák* terminus a beszéléshez kapcsolódó sajátos viselkedésformákra és viselkedéselemekre (hangosság, hallgatás, szemkontaktus stb.) utal. Amennyiben a nagynéni „laza” stílusban, vidáman meséli el a történetet, a hallgatóság közbeszólhat, saját élményeivel, véleményével egészítheti ki az elbeszélést, de az is elképzelhető, hogy csak hölgyek szakíthatják félbe. Egy komoly hangvételű történet viszont tiszteletet parancsolhat, megkövetelheti, hogy mindenki figyeljen, a „társalgási norma” nem teszi lehetővé a közbeszólást.

Az utolsó betű, a *G* az angol *Genre* helyett áll, magyarul *műfaj*t, zsánert jelent. Olyan világosan meghatározható megnyilatkozás-típusokra, műfajokra utal, mint például a vers, a közmondás, az előadás, a vezércikk stb.

A fenti nyolc tényező bemutatása nyelvészeti szempontból azért volt fontos, mert a 70-es években eloszlatta azt a tévhitet, hogy a nyelvtudáshoz, a nyelvhasználathoz elegendő a szókincs és a nyelvtan ismerete. Az alkalmazott nyelvészet számára Hymes modellje viszont ennél sokkal többet jelent, hiszen elméleti keretet biztosít a tolmácsolás elmélete számára.

2. A tolmácsolás mint közvetítés Hymes modelljének tükrében

A továbbiakban azt mutatjuk be, hogyan érvényesíthetők a modell egyes elemei a tolmácsolás, ezen belül is elsősorban a jelnyelvi tolmácsolás gyakorlatában. Tudjuk, hogy a tolmácsolásnak, mint közvetítésnek és mint kommunikációs viselkedésnek egyrészt a szituációval, vagyis az interakcióval, másrészt pedig az üzenet természetével kapcsolatos elemei vannak. Ezek alapján dolgozta ki Cokely 1992-ben a tolmácsolás szociolingvisztikai modelljét. Először az interakcióval

kapcsolatos tényezőket veszi sorra, amelyek közé a SPEAKING betűszó első három eleme által jelölt tényezők tartoznak.

2.1. A tolmácsolás mint közvetítés interakcióval kapcsolatos tényezői

A tolmácsolásra mint kommunikációs viselkedésre egyrészt olyan tényezők hatnak, amelyek a társalgás kontextusához, másrészt pedig olyanok, amelyek az üzenet természetéhez tartoznak. Az interakciót is magába foglaló szituációt mutatjuk be, amelyek elemei a következők:

S – Setting: körülmények

P – Participants: résztvevők

E – Ends: célok, célkitűzés

Az interakció helye és ideje, azaz a szituáció körülményei olyan környezeti tényezők, amelyek hatással lehetnek a kommunikatív interakcióra. Az interakció *helyszíne* befolyásolja a résztvevők egymáshoz való viszonyát (például formális vacsora, vásárlás, ismeretterjesztő vagy egyetemi előadás). A szituáció körülményei meghatározzák a résztvevők nyelvi és nyelven kívüli tevékenységét. A tolmácsolás szempontjából nem közömbös az interakció *időpontja*, hiszen az üdvözlés és a búcsúzás formulája a napszaktól függ, tehát a szóhasználatot, a szavak kiválasztását is befolyásolja. Általában a *rámutatást* tartalmazó formák is akkor érthetők, ha a résztvevők tisztában vannak a fizikai és időbeli körülményekkel. Tolmácsoláskor tekintettel kell lenni a résztvevők *környezetében lévő személyekre* is, akik a társalgásban nem vesznek részt, ugyanakkor a többi résztvevő kommunikatív viselkedését befolyásolhatják. Pl. egyes kívülállók, például gyermekek jelenléte korlátozott szókincs használatára készítheti a résztvevőket. Előfordulhat, hogy a jeltolmácsok gyermekek jelenlétében titkosításhoz, azaz ujj-ábécé használatához folyamodnak. Bár a kívülállók nem vesznek részt az interakcióban, jelenlétük mégis befolyásolhatja a társalgást, ezért a tolmácsnak az adott szituációban leginkább helyénvaló udvariassági formulákat kell használnia.

A továbbiakban azt mutatjuk be, miként befolyásolják a szituációt a résztvevők, illetve a köztük lévő kapcsolatok. Minden interakciónak lehetnek egyéni tényezői, amelyek csak az egyénre, mint személyiségre és az egyénre, mint valamely társadalmi csoport tagjára jellemzőek. Az egyéni tényezők körébe olyan ideiglenes állapotokat sorolhatunk, mint például a *nyugtalanság*, a *félelem*, az *öröm*, a *düh*, az *egészségi állapot* és az *életkor*. Az egyén nyelvhasználatára jellemző *fonológiai sajátosságok*, valamint az *etnikai háttér* még akkor is befolyásolják a szóbeli interakciót, ha az egyén megpróbálja ezeket leplezni. Az interakciót befolyásoló állandó tényezők közé sorolhatjuk a résztvevők közötti viszonyokat és a foglalkozásbeli szerepeket. Ezek következménye a sajátos

kommunikatív viselkedés, a speciális nyelvhasználat, a szakszókincs, valamint a speciális társalgási stratégiák. Ezek a tényezők jellemzik többek között a tanárok, riporterek, orvosok, mérnökök, brókerek, csempészek stb. nyelvhasználatát. (Kizárólag iskolai körülményekre jellemző, hogy a kérdés-válasz esetében a kérdező előre tudja, hogy a feltett kérdésre milyen válasz adható.) A felsorolt egyéni és állandó tulajdonságok, a résztvevők közötti viszonyok ismerete azért fontos a tolmács számára, mert ezek birtokában tudja a közölt információt a szituációnak megfelelően megfogalmazni a célnyelvi hallgatóság számára.

Bármely kommunikatív esemény célját befolyásolja a *résztvevők célkitűzése, a tevékenység típusa és a kommunikáció témája*. Már korábban is idézett könyvében Dennis Cokely erre a következő magyarázatot adja: „Bizonyos tevékenységfajták (pl. vásárlás, eladás, előadás, játék) leszűkítik a lehetséges célkitűzések és szerepek, a társalgási struktúrák, illetve bizonyos mértékig a résztvevők és a körülmények körét. Ennél is fontosabb, hogy a tevékenység különböző fajtái vagy korlátozzák, vagy meghatározzák a résztvevők által kitűzött célokat. A tevékenység típusának jelentősége jól látszik például abból, ahogyan kihat a szerepváltások, a beszélgetés során levont következtetések, illetve a résztvevők által használható társalgási stratégiák természetére.” (Cokely 1992: 23.) A résztvevők célkitűzése szempontjából a beszélgetés témája is meghatározó. Érzelmi töltésű témakörök stilisztikai változatokhoz vezetnek, a téma egyébként meghatározza a szókincs és a szintaktikai szerkezetek kiválasztását. Például egy érzelmi téma hatással van a stílusra, egy hivatalos téma hatással lehet a szintaktikai szerkezetre és a szóhasználatra. Ezért a célkitűzések ismerete sem lényegtelen a tolmácsok számára.

2.2. A tolmácsolás mint közvetítés üzenettel kapcsolatos tényezői

Mint ahogy azt az előző fejezetben kifejtettük, az emlékezet-segítő rövidítés első három eleme az interakcióval, a szituációval, a többi elem pedig a kommunikatív üzenet természetével hozható kapcsolatba. Mivel a tolmács elsősorban az üzenetre koncentrál, ezért fontosak számára az üzenetet befolyásoló tényezők is, amelyek a következők:

A-Act sequence: cselekvéssor, a cselekvés sorrendje

K-Key: hangnem, üzenetkulcs

I-Instrumentalities: közvetítők, eszközhasználat

N-Norms: interakciós és interpretációs normák

G-Genre: zsáner, műfaj

Az *Act sequence*, magyar fordításban *cselekvéssor* a tolmács számára az üzenet formáját és tartalmát jelenti. „Ahogyan mondunk valamit, az része annak, amit mondunk” (Hymes 1972: 59), vagyis ahogyan mondunk valamit, az meghatározza

azt is, amit mondunk. Mivel az üzenet formája irányíthatja a tartalmat, fontos, hogy a tolmács ismerje az üzenet formáját. A tartalom pedig azért kulcsfontosságú, mert a témát (annak változását, fenntartását és kidolgozását) mutatja. Az egyén tudja, hogyan tartson fenn egy adott témát, hogyan változtassa meg azt. A tolmácsolás szempontjából tehát a társalgás értelmezése is rendkívül fontos.

A magyar fordításban gyakran *üzenetkulcs*ként megjelenő terminus a hangnemre, a *kifejezőmód*ra, a kedélyállapokra utal, amelynek jegyében az ember az üzenetet közvetíti. A hangnem lehet humoros vagy komoly. Tolmácsoláskor a hangnemet gyakran olyan nem verbális elemek is kísérik, mint a kacsintás, az öltözködés, különböző gesztusok. Ezek jelentősége akkor válik nyilvánvalóvá, ha belegondolunk, hogy a nem verbális elemek gyakran az üzenet tartalmával ellentétes információt hordozhatnak.

A Hymes által *Instrumentalities*-nek (magyarul vagy *eszközhasználatnak* vagy *közvetítő*knek) nevezett tényezők a tolmács számára a közvetítő csatornát és nyelvek természetéből adódó változatosságot jelentik. Az üzenet, amelyet tolmácsolni kell, lehet szóbeli, jelelt, írott vagy más módon, pl. énekkel, füttyszóval közvetített. A tolmácsnak tisztában kell lennie azzal, hogy mely csatormán kapja, illetve közvetíti az információt, ugyanis az egyes csatornában lehetőségek és korlátok egyaránt rejlenek, pl. a jelelés kizárja a füttyülést. Törekednie kell arra, hogy az üzenet érthető legyen, és ez attól függ, hogy a résztvevők mennyire alkalmaznak kölcsönösen érthető nyelvi formákat az üzenet közvetítésekor. A tolmács kibővítheti az információt, magyarázatot fűzhet hozzá, a hallgatóság számára lényegtelennek vagy fölöslegesnek tűnő információt ki is hagyhatja, idiómákat, szólásokat a célközönség számára jobban érthető kifejezésekkel helyettesíthet. Mindezt annak érdekében teszi, hogy az üzenetet a címzett megértse.

Az *interakciós* és *interpretációs normák* magyarázzák azokat a jellegzetes viselkedésformákat, amelyek az interakciót megelőzik, kísérik és követik. A viselkedésforma mögötti szándékot a tolmácsnak úgy kell közvetítenie, hogy azt a beszélő és a címzett azonos módon értelmezze, például azonos módon kezelje a dialógusbéli váltásokat és a viselkedésforma mögött rejlő szándékot. A társalgás *műfaja* a különböző társalgástípusokra, diskurzuskategóriákra utal. Cokely az üzenet formájának elemzése alapján lehetségesnek tartja bizonyos diskurzuskategóriákat, vagy műfajok meghatározását, ilyenek például az elbeszélés, az előadás, az imádság vagy a közmondás. A különböző társalgási műfajokra különböző forma és tartalom, eltérő csatorna és nyelvezet és eltérő normatív tulajdonságok jellemzők. Cokely kiemeli: „Bár általánosságban igaz, hogy bizonyos műfajok meghatározott körülmények között fordulnak elő (pl. az imádság a templomban), más helyzetekben is felbukkanhatnak, így a körülményektől függetlenül kell ezeket kezelni” (Cokely1992: 27) Arra is figyelmeztet, hogy a társalgás műfaja befolyásolni fogja a már korábban említett tényezőket, ezért ezt a

tényezőt a többtől függetlenül kell kezelni (uo.).

A bemutatott tényezők egyrészt az egyén kommunikatív viselkedését befolyásolják, másrészt hatással vannak a tolmács munkájára, a tolmácsolás pontosságára és sebességére. A SPEAKING betűszó egyes elemei által jelölt tényezők alapján alkotta meg Cokely, amerikai alkalmazott nyelvész a tolmácsolás szociolingvisztikai modelljét, amelyet itt csak legjellegzetesebb vonásaiban tudunk bemutatni.

3. A tolmácsolás szociolingvisztikai modellje

A Dennis Cokely által megalkotott szociolingvisztikai modell az *előadások* szövegét, mint a diskurzuselemzésre jellemző műfajt elemzi. Hangsúlyozza, hogy az előadás nem kétoldalú, ezért a résztvevők nem azonos módon irányítják. Egy résztvevő beszél leginkább, ő határozza meg a társalgás kezdő- és végpontját, sőt, a témáról is ő dönt. Az előadást akár leíró jellegű monológnak is tekinthetjük, amely nem kétirányú, bár szinte minden előadás során lehetőség nyílik kérdésekre. Ilyenkor a leíró monológra jellemző normák érvényüket veszítik. A szerző, annak érdekében, hogy a monológ további jellemzőit feltárja, Longacre (1983) négy paramétere, az időbeli kapcsolat (az események egymásutánisága által kijelölt keret), a szereplőhivatkozás (általában ugyanazokra a személyekre irányul), a kivetítés (ha egy eseményt elterveznek, de az mégsem valósul meg) és a feszültség (harc vagy ellentét a társalgás során) alapján veti egybe a leíró monológot és az elbeszélő szöveget. Ezen utóbbi, Prince értelmezése szerint (1982) „legalább két valós vagy kitalált esemény vagy helyzet időrendben történő elmondása” (Prince 1982).

A leíró monológokban fontos szerepe van a szövegkohézióknak, ami a szövegen belüli jelentésviszonyokra utal. Nagyon fontos, hogy a tolmács felismerje és a célnyelven is közvetítse az utóbb felsorolt tényezőket is, amelyek szintén az interakciót formálják. A szociolingvisztikai modell megalkotása azért vált szükségessé, mert a felsorolt tényezők és paraméterek segítségével ki lehet deríteni, hogy mennyire pontos a tolmácsolás, és hogy a tolmácsolt szöveg egyenértékű-e az eredetivel. A pontosság és egyenértékűség attól függ, hogy a tolmács milyen mértékben képes a felsorolt paramétereket is közvetíteni.

Cokely és munkatársai a következő kísérletet végezték el: Egy konferencián 10 előadóval és 10 jeltolmáccsal megegyeztek, hogy teljesítményüket videokamerával rögzítik. Közülük hatot választottak ki, akiknek a teljesítményét az idő és a pontosság vonatkozásában megvizsgálták. Minden tolmács komoly tapasztalattal rendelkezett. Az előadók „vezető szaktekintélyek” voltak, hozzá voltak szokva a tolmáccsal való munkához. A tolmácsok előre megkapták az elhangzó beszéd szövegét, ezen kívül az előadás előtt alkalmuk volt személyesen is beszélni az előadókkal. Az előadók előre összeállított, félig spontán szöveget mondtak. A kutatók a rögzített anyag utolsó öt percét választották ki elemzésre. Így

a záró viselkedésformák szociolingvisztikai hatását is megfigyelhették. Az előadó és a tolmács produkcióját egymástól függetlenül írták át. Egy adott jelet olyan angol szóval rögzítettek, amely megközelítőleg visszaadja a jel jelentését. A tolmácsolás szociolingvisztikai jellemzői alapján a kutatóknak lehetőségük nyílt *kvantitatív*, azaz időbeli, valamint *kvalitatív*, azaz szemantikai elemzésre.

3.1. *Kvantitatív elemzés*

A *kvantitatív* elemzés során azonosították a forrásnyelvi és a célnyelvi mondatokat és mondathatárokat. Ezután lehetővé vált a szövegek összehasonlítása. A szövegek elején megfigyelhető időbeli csúszást úgy mérték, hogy megszámozták az eredeti mondat kezdetétől a célnyelvi mondat kezdetéig eltelt másodperceket. Az előadás szövege és a tolmácsolt szöveg összehangoltságát az határozta meg, hogy hány másodpercig volt teljes csend vagy tolmácsolási szünet. Egy 20 másodperces anyag időbeli elemzése 2, 3, illetve 5 másodperces késést mutatott.

3.2. *Kvalitatív elemzés*

A mondatok azonosítása után szintaktikai és szemantikai elemzés következett, amellyel a tolmácsolás pontosságát szándékoztak kimutatni. Az eredeti szöveg elemzése megelőzte a tolmácsolt szöveg elemzését. A cél a forrásnyelvi és a célnyelvi megnyilatkozások összehasonlítása és a köztük lévő információkülönbség elemzése volt. Az összehasonlítást a hibazonosítás követte. A következő kérdésekre keresték a választ: Pontos volt-e a tolmácsolás? Összhangban volt-e a célnyelv nyelvi normáival?

Megállapították, hogy pontatlan az információközvetítés: ha a célnyelvi megnyilatkozásból a tolmácsok valamit kihagynak, ahhoz valamit hozzáadnak, vagy az eredeti információt valamivel helyettesítik. Ha ezek közül egyik is fennáll, a tolmácsolt üzenet valamilyen módon eltér az eredetitől, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a célnyelvi változat helytelen vagy nem fogadható el.

Nem fogadható el az a célnyelvi megnyilatkozás, amelyben áthallások vagy anomáliák vannak, vagy ha az üzenet zavaros, értelmetlen. A hibára tehát az jellemző, hogy a forrásnyelvi üzenet és a célnyelven tolmácsolt üzenet között jelentéskülönbség van.

3.3. *A beszédtempó meghatározása*

Megállapították, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek időbeli összehangoltsága szorosan összefügg a tolmácsolás pontosságával. A beszélők tempóját a percenként kiejtett szavak számával határozták meg. A kísérletet végzők minden előadóra vonatkozóan kiszámolták a percenkénti szó/perc és a másodpercenkénti szó/mp átlagot. Mivel az előadók a minta egyetlen percében sem beszélnek minden másodpercben, a számítások *kiegyenlítettlen beszédtempót* eredményeztek, ami a szüneteket is tartalmazta. A hat előadó átlagos

beszédtempója 119,58 szó/perc volt, ez azt jelenti, hogy 44,7 %-kal lassúbb, mint az angolt anyanyelvüként beszélők kiegyenlített beszélgés átlaga.

A *tényleges tempóról* úgy lehet információt nyerni, ha csak azoknak a másodperceknek az átlagát vesszük figyelembe, amelyek során *az előadó valóan beszélt*. A szünetek figyelmen kívül hagyása: pontosabb beszédtempó-értékeket eredményezhet, ezek a *kiegyenlített értékek*. Ezek segítségével vizsgálták meg minden egyes percnél azt a hányadát, amikor az előadók kiegyenlített beszédtempóban beszéltek. Kiszámították a beszéddel és a szünettel töltött másodperceket, és mindkettőre vonatkozóan a %-os arányokat. Kiszámolták az előadók beszédtempóját (pl. 2,3 szó másodpercenként), így képet kaptak arról a beszédsebességről, amivel a tolmácsoknak meg kell birkóznuk. Különösen érdekes a beszéddel és a szünettel töltött időtartamok egymáshoz viszonyított aránya, hiszen a tolmácsok a szüneteket is kihasználják az üzenet közvetítésére. Ezzel a stratégiával csökkenthető az az idő, amely során a tolmács párhuzamosan kénytelen a forrásnyelvi szöveget hallgatni és a célnyelvi szöveget produkálni. Ezt tudatosan is kihasználják a tolmácsok, így csökkentik a különböző üzenetek dekódolásával és kódolásával töltött időt.

A tolmácsolás tempóját úgy állapították meg, hogy összeszámolták: a mintaanyag egyes perceiben hány jelet mutatott a tolmács. Ki lehetett számítani az egy percre és az egy másodpercre eső átlagos jelmennyiséget, amely kiegyenlített érték volt, hiszen a tolmács nem jelel minden másodpercben. Megállapították, hogy az előadók a teljes időnek átlagosan 86%-ában beszéltek, 14%-ában pedig szünetet tartottak. A tolmácsok a teljes idő 91%-ában jeleltek 9%-ában szünetet tartottak. Ezeket az adatokat a kutatók azzal indokolták, hogy a kevésbé gyakorlott, illetve a kevésbé jól ismert második nyelvre tolmácsolók több jelet használtak. Könnyen lehet, hogy az üzenet pontos visszaadásához több jele van szükség, ami a jelelési idő nagyobb hányadát eredményezi. A legvalószínűbbnek mégis azt tartották, hogy mivel a jelprodukcióban nagyobb testrészek vesznek részt, mint a hangképzésben, a jelek létrehozásához több időre van szükség. Az aktívan töltött idő nagyobb aránya a jelképzés fiziológiai tényezőivel magyarázható. További magyarázat adódhat a szimultán tolmácsolás természetéből is, hiszen a tolmács nem befolyásolhatja az üzenet tartalmát, ami egy fajta bizonytalanságot eredményez a kifejezőmódot illetően.

Következtetés

Hymes-nak a kommunikációs interakcióra vonatkozó modellje bebizonyította, hogy a hatékony kommunikációhoz nem elég csupán a nyelv szókincsét és annak grammatikai szabályait ismerni, mert a kommunikatív viselkedést más, nyelven kívüli tényezők is befolyásolják. Ezen modell alapján Dennis Cokely amerikai alkalmazott nyelvész, akinek a nevéhez a tolmácsolás oktatásához szükséges tantervek kidolgozása, valamint jelentős, a jelnyelvi tolmácsolás elmélete és

gyakorlata terén elért tevékenység fűződik, kidolgozta a tolmácsolás szociolingvisztikai modelljét. A modell gyakorlati jelentősége elsősorban az, hogy segítségével a tolmácsolás időtartama és pontossága mérhető. Bár fordításkor a SPEAKING betűszó által megjelenített tényezők közül nem mindegyik érvényesül, a Hymes és a Cokely által kidolgozott modellek a fordítás kutatói számára is fontosak lehetnek. A bemutatott modellek segítségével új keretbe helyezhetjük a fordítás, mint kétnyelvű beszédevékenység elemzését, esetleg megalkothatunk egy, a korábbiaktól eltérő, a fordító kompetenciáját középpontba helyező modellt is.

Irodalom

- Cokely, D. 1992: *A tolmácsolás szociolingvisztikai modellje*, Budapest: Fogyatékosok Esélye Közalapítvány
- Hymes, D. 1972: „Models of the interaction of language & social life”, in *Directions in Sociolinguistics* (eds.: Gumperz and Hymes), New York: Holt, Rinehart & Winston, 35-71.
- Hymes, D. 1974: *Foundations of Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Longacre, R. 1983: *The Grammar of Discourse*, New York: Plenum Press
- Prince, G. 1982: *Narratology: The Form and Function of Narrative*, The Hague: Mouton
- Wardhugah, R. 2002: *Szociolingvisztika*, Budapest: Osiris